

М. Є. ДИРДІН
Н. А. ПОТОМСЬКА

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПОВТОРНОСТІ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовані психологічні основи повторності слідчої діяльності, їх зміст та значення для якісного розкриття та розслідування злочинів.

Ключові слова: *слідча діяльність, психологія, психологія планування, психологія виконання.*

Проанализированные психологические основы повторности следственной деятельности, их содержание и значение для качественного раскрытия и расследования преступлений.

Ключевые слова: *следственная деятельность, психология, психология планирования, психология выполнения.*

In the articles analysed psychological bases of repeated of investigation activity, their maintenance and value, are for the high-quality opening and investigation of crimes.

Key words: *investigation activity, psychology, planning psychology, psychology of implementation.*

Безпосередня участь будь-якого слідчого в розкритті і розслідуванні злочину залишає «свій відбиток» на кримінальній справі в цілому, а також і на учасниках кримінального процесу зокрема. У даній сфері діяльності одним із основоположних буде психологічна готовність слідчого до виконання поставлених завдань і досягнення певної мети. Наявність психологічної готовності у слідчого до виконання поставленої мети у своїй роботі дозволить найякісніше виконати заплановані заходи у зазначений строк і при цьому отримати певні позитивні результати своєї роботи.

Н.І. Клименко зазначає, що наявність психологічної витривалості дозволяє слідчому переносити тривалі психологічні перевантаження, зберігати високий рівень працездатності. Психологічна мобілізація слідчого сприяє утворенню у нього такого внутрішнього стану, який посилює відповідні якості особи, дозволяє найбільш ефективно будувати свою роботу та добиватися поставленої мети¹.

Психологічна сторона особи слідчого визначає всі вихідні позиції в практичній слідчій роботі.

Питання психології слідчого, психології слідчої діяльності почали активно вивчатися з 60-х років ХХ століття. Подібні проблемні питання не втратили своєї актуальності, а тому вивчаються і сьогодні. Очевидно одне, що слідча робота вимагає психологічно підготовлених фахівців, які здатні боротися зі злочинністю, можуть працювати в екстремальних умовах, бути психологічно витривалими, готовими до специфічної діяльності та здатні професійно виконувати покладені на них завдання. Психологія слідчого відображає його підготовку і можливості до перенесення важких слідчих буднів, які його чекають при виконанні слідчої роботи.

Ефективність застосування в роботі слідчого криміналістичних знань неможливо без застосування психологічних знань. Особливо є значущою роль судової психології в сфері слідчої тактики, в удосконаленні тактичних прийомів виконання слідчих дій².

У науковій літературі зазначається, що слідча робота належить до тих видів діяльності, успіх і навіть видатні досягнення в яких більше пов'язані із загальним високим розвитком особи, ніж із спеціальними здібностями³. Цілком можна погодитися з такою тезою. Високий розвиток особи слідчого дає більше різнопланових інформаційних моделей і можливостей у слідчій роботі. Відсутність їх – зменшення слідчих можливостей у пошуку нових, нестандартних моделей у слідчій діяльності і вирішення нестандартних ситуацій. Високий розвиток особи слідчого безпосередньо пов'язаний із психологічними особливостями слідчого. Психологічна сторона слідчої діяльності є стартуючим елементом безпосереднього ставлення слідчого до своєї роботи, яку він виконує, як у стандартних ситуаціях, не вимагаючи пошуку нових підходів до своєї роботи, але знаючи як її вирішити вже з наявним запасом практичних знань і навичок, так і в нестандартних ситуаціях – з пошуком інноваційних підходів і нестандартного мислення.

Розпочинаючи процес збирання фактів, слідчий часто заздалегідь не знає кінцевого результату збору цих відомостей, не може створити подумки повну уявну модель події, що відбулася в минулому. Ця особливість пізнавальної діяльності призводить до істотних труднощів при зборі, відборі, оцінці отриманої інформації, до необхідності висування і перевірки великої кількості найрізноманітніших версій стосовно природи і дійсної цінності тих або інших фактів, взаємозв'язку між окремими фактами⁴. Недолік інформації, необхідність вчинити певні дії в умовах дефіциту часу і нерідко в умовах активної протидії вимагають високої пластичності інтелекту слідчого, підвищеної продуктивності розумової діяльності⁵. Підвищення якісної праці слідчого неможливе без урахування індивідуальних особливостей його особистості та відповідності особистісних якостей об'єктивним вимогам даної професії⁶. Слідча діяльність є тією формою соціальної діяльності, що вимагає у слідчого максимальної психологічної підготовки і придатності для виконання і вирішення нестандартних ситуацій. Наявність у слідчого стійкої психологічної підготовки, стресостійкості, готовність до появи нестандартної ситуації, самостійне ухвалення відповідального рішення в критичній ситуації, інтуїтивне мислення, прогнозування – усе це є конкретними складовими слідчої діяльності.

Як зазначають науковці, діяльність слідчого під час розслідування кримінальних справ у багатьох випадках має характер психологічної боротьби з особою або особами, інтереси яких пов'язані із вчиненням злочину. При цьому успіх у такому протиборстві залежить, як правило, від професійного досвіду слідчого, його знань та навичок у галузі психології⁷.

При цьому можна виділити і деякі важливі психологічні особливості повторності у слідчій діяльності.

По-перше, психологічний підхід слідчого до роботи, що повторюється. Ця психологічна особливість зумовлена наступними обставинами. Зокрема, слідчий може виконувати як повторні слідчі дії, так і повторні процесуальні дії. У рамках однієї кримінальної справи він може виконувати повторно одну слідчу дію як з одним учасником кримінального судочинства, так і повторювати одну і ту само слідчу дію, але з різними учасниками (допит декількох підозрюваних, обвинувачених, потерпілих; відтворення обстановки і обставин події з декількома учасниками кримінальної справи, пред'явлення об'єкта для впізнання декільком особам). Слідчий може виконувати повторно як свою роботу, проведену ним раніше, так і роботу, яка була проведена іншим слідчим того самого слідчого підрозділу

або іншим компетентним органом.

При виникненні необхідності повторно (додатково) виконати одну і ту само слідчу дію слідчий повинний вивчити протокол первинної слідчої дії, вивчити матеріали справи. Якщо ситуація, що виникла, вимагає додаткової інформації з конкретних питань, необхідно проконсультуватися у спеціаліста, а можливо, і забезпечити його присутність при проведенні повторної (додаткового) слідчої дії. Якщо первинну слідчу дію проводив інший слідчий, то доцільно проконсультуватися з ним як по слідчій дії, так і по кримінальній справі в цілому, дізнатися його думку, яку позицію раніше займав підозрюваний, обвинувачений, їх психологічну характеристику, їх ступінь конфліктності зі слідством тощо. Така підготовка дозволить слідчому професійно використовувати допустимі психологічні прийоми впливу на осіб, з якими він буде проводити повторні (додаткові) слідчі дії. Можна змінити тактику або застосувати інші технічні засоби.

Слідчому потрібно бути професійно активним і психологічно не втомлюватися, коли він буде проводити одні й ті самі слідчі дії з декількома учасниками кримінального процесу. Наприклад, такі практичні ситуації можуть виникати при розслідуванні злочинів, скоєних групою осіб або злочинною організацією; коли потерпілими у кримінальній справі є велика кількість осіб. При такій ситуації, коли йому необхідно провести підряд декілька одних і тих самих слідчих дій з різними особами, слідчий може просто психологічно втомитися при виконанні такої роботи. Психологічна втома слідчого може призвести до упущення важливих деталей у слідстві, до формального виконання однієї і тієї само слідчої дії з декількома учасниками, прояву безініціативності щодо пошуку доказів. Надалі така проведена слідча робота може призвести до неякісного слідчого результату, допущення слідчих помилок та прорахунків. Для уникнення психологічної втоми потрібно до такої роботи готуватися, заздалегідь розробляти та готувати необхідні питання, оперативно корегувати їх у процесі виконання і отримання результату. Потрібно психологічно налаштуватися до проведення однієї і тієї само слідчої дії з декількома учасниками. Не потрібно поспішати при проведенні однієї і тієї само слідчої дії з декількома учасниками при розслідуванні злочині. Необхідно вдумливо і творчо підходити до проведення повторно однієї і тієї само слідчої дії з кількома учасниками. Але, звичайно, у кожній ситуації слідчий повинний самостійно приймати більш раціональне рішення, виходячи з конкретної ситуації, що склалася на момент розслідування кримінальної справи.

У слідчій практиці внаслідок різних обставин і причин часто практикується передача кримінальної справи як від одного слідчого до іншого в межах одного слідчого підрозділу, так і від одного компетентного слідчого органу до іншого. У таких випадках психологічне ставлення слідчого до такої практики може містити позитивні й негативні чинники.

До позитивних можна віднести: 1) я зроблю цю роботу краще за мого попередника; 2) на раніше прийняті рішення попереднього слідчого дивитися критично, корегувати їх, приймати нові; 3) шукати допущені помилки та прорахунки, можливість їх виправлення, усунення тощо.

Негативними можуть бути: 1) небажання робити роботу після когось; 2) відсутність ініціативності; 3) формальне ставлення до справи, шаблонні дії тощо.

Аналізуючи слідчу практику, можна зробити висновок, що кожний слідчий на будь-яку ситуацію або проблему дивиться зі своєї позиції, по-своєму, а тому індивідуально, по-різному реалізує свій психологічний підхід до слідчої роботи,

яка повторюється. А тому можна припустити, що буде доречно передавати кримінальні справи від одного слідчого до іншого, у випадках, коли розслідування по конкретній справі у конкретного слідчого зайшло у глухий кут, справа зупинена, на його переконання він використав усі свої можливості. Буде доречною така практика, коли кримінальні справи повертаються на додаткове розслідування і розслідування доручається іншому слідчому.

По-друге, психологію планування повторної роботи. Вважаємо, що слідчий повинний бути психологічно готовим до виконання повторної слідчої роботи. Це пов'язано з тим, щоб слідчого не застала така робота в психологічно невідготовленому стані. Він повинний себе готувати до повторної слідчої роботи, яка може його чекати на різних етапах проведення розслідування. Слідчий повинний при кожному розслідуванні кримінальної справи (особливо при розслідуванні багатоепізодних, скоєних групою осіб злочинів) планувати, що таку слідчу або процесуальну дію він може провести повторно з метою пошуку нових доказів, уточнення і доповнення тих, що існують. Психологічне налаштування слідчого до планування слідчої роботи повторно повинне ставитися в розумове завдання на першочергових етапах по розкриттю і розслідуванню кожної конкретної кримінальної справи. Він може (повинний) планувати, насамперед, можливість проведення будь-яких слідчих або процесуальних дій повторно, виходячи з наявної слідчої інформації, проведених слідчих дій, зібраних доказів. Слідчий на початковій стадії розслідування практично кожної кримінальної справи має в своєму розпорядженні мінімальну інформацію стосовно ситуації, що відбулася. Тому від здатності слідчого планувати і прораховувати слідчі ситуації залежатиме і подальший розвиток обставин кримінальної справи з позитивним результатом для слідчої роботи. Планування повторної слідчої роботи повинне збігатися з його реальністю і можливістю виконання.

Багаторічний досвід, знання, навички та інтуїція, що ґрунтуються на обставинах справи, дозволять передбачити, спланувати досвідченому слідчому можливість вчасно провести повторні (додаткові) слідчі та процесуальні дії. А тому молодому слідчому не потрібно забувати, що будь-яку слідчу роботу, проведений ним раніше, можливо, потрібно буде повторити по-іншому, з пошуком нестандартних дій з його боку, із залученням інших людських ресурсів, криміналістичних засобів і прийомів. Заздалегідь уявне планування можливого розвитку такої ситуації дозволить уникнути чинника раптовості для молодого слідчого. Якщо слідчий має можливість інтуїтивно прораховувати численні слідчі ситуації, що ґрунтуються на обставинах справи, то такі можливості дозволять слідчому бути у всеозброєнні, психологічно готовим до проведення одних і тих самих слідчих дій повторно (додатково) з пошуком як нових доказів, так і із завданням перевірки і доповнення наявних матеріалів, виключення суперечностей у них. Вважаємо, що при такій організації своєї роботи слідчий проводить профілактику власних слідчих помилок і прорахунків, а також має можливість до ліквідації ситуацій щодо не виконання певних дій в конкретний час.

По-третє, психологію виконання повторної роботи. Якісне виконання повторної роботи буде реалізовано при правильному плануванні такої роботи як в уявному прогнозуванні, так і у письмовій формі. Робота, що повторюється, повинна бути реальною і можливою для виконання, а також необхідною при аналізі всіх обставин справи. При виконанні повторної роботи повинна враховуватися специфіка виконання її вперше, якість її проведення і результат. Також

враховується ризик і складнощі проведення такої роботи.

За результатами опитування 355 слідчих органів внутрішніх справ, податкової міліції, служби безпеки, прокуратури, яким було поставлено запитання, які слідчі дії по кримінальних справах, що перебували у провадженні та повернені на додаткове розслідування їм найскладніше було проводити повторно: 30,1 % респондентів назвали слідчий огляд; 33,8 % – освідчення; 22,2 % – пред'явлення для пізнання; 11,0 % – очна ставка; 17,7 % – відтворення обстановки і обставин події; 35,8 % – обшук.

Наведені цифри свідчать про те, що у слідчих при виконанні повторних слідчих дій виникають певні труднощі. Це є підтвердженням того, що слідчі внаслідок різних причин стикаються з певними проблемами при виконанні повторної роботи. Отримані дані вказують на необхідність розробити нові тактичні рекомендації, спрямовані на покращення повторних (додаткових) слідчих дій, для якісного проведення і тактики повторного слідства в цілому.

Слідчий у думках завжди повинний собі нагадувати, що зроблені прорахунки і упущення на різних етапах розслідування в майбутньому буде проблематично ліквідувати або виправити. При цьому істотна якість роботи слідчого полягає в його психологічній готовності до конструктивного мислення, можливості правильно моделювати свою діяльність і оперативно її корегування.

Абсолютно очевидно, що при виконанні повторної роботи слідчі внаслідок об'єктивних і суб'єктивних причин звертаються за допомогою до певних суб'єктів, які, на їх думку, допоможуть їм реалізувати прийняте рішення.

За результатами опитування 355 слідчих органів внутрішніх справ, податкової міліції, служби безпеки, прокуратури на питання, чию допомогу Вони отримували при проведенні повторних слідчих дій, відповіді були такими: 50,7 % респондентів назвали колег по роботі; 32,7 % – керівництва слідчого підрозділу; 13,5 % – прокурора; 46,5 % – спеціаліста, експерта; 5,1 % – викладачів; 33,0 % зазначили, що використовують особистий досвід і знання.

У своїй роботі слідчі стикаються з проведенням повторних слідчих дій, про що свідчать наведені цифри. Очевидно, що проведення повторних слідчих дій вимагає від слідчого конкретних і нетипових підходів до виконання такої роботи, професійних навичок. Збіг специфічних ситуацій у повторній роботі, з якими слідчий не стикався в практиці, змушує його звертатися за допомогою до різних джерел інформації для проведення повторної роботи якісно. При цьому взаємодія слідчого із згаданими вище особами дозволяє досягти позитивних результатів у повторній слідчій роботі. Психологічний аспект такої взаємодії при виконанні повторної роботи дозволить слідчому не боятися виникнення повторності в роботі, виконувати її в сприятливих умовах та отримати якісний результат. Така допомога і підтримка в роботі сприятиме накопиченню практичного досвіду і професійних знань.

Отже, виконання слідчим роботи, що повторюється, повинна проходити з відчуттям бажання та наполегливості щодо отримання відповідного результату по справі. Відсутність такої – це крок щодо створення умов для виникнення негативних обставин.

1. *Клименко Н. И.* Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя: Учеб. пос. – К.: Выща школа, 1990. – С. 22.
2. Там же. – С. 23.
3. *Будянський М. Ф.* Психологія слідчої діяльності: Навч.-метод. посібник для студентів

прокурорсько-слідчого факультету. – Одеса: Астропринт, 1999. – С. 7. **4.** *Чуфаровский Ю. В.* Психология оперативно-розыскной и следственной деятельности: Учеб. пос. – М.: Изд-во Проспект, ТК Велби, 2004. – С. 144. **5.** *Антонин Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е.* Психология преступника и расследование пре ступлений. – М.: Юристъ, 1996. – С. 179. **6.** *Самойлов О. Є., Прудивус В. Ю., Душейко Г. О.* Юридична психологія для слідчого та дізнавача: опорні конспекти. – Запоріжжя: Запорізький юридичний ін-т МВС України, 1998. – С. 23. **7.** *Юнацький О. В.* Особливості діяльності слідчого в умовах протидії розслідуванню злочинів // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 3. – С. 186.